

Розділ 2. ДОСЛІДНИЦЬКІ СТРАТЕГІЇ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ЗНАННІ

Демчук Руслана Вікторівна,
*доктор культурології, доцент,
професор кафедри культурології НаУКМА,
зав. відділу Інституту культурології НАМ України*

Феномен трикстера у політичній культурі

Концепт *феномен* першочергово містить у собі «явленість», що позначено відповідним терміном (грецьк. Φαινόμενον). Проте всі явища пов'язані з нашими уявленнями про них у процесі їх осягнення, тобто так чи інакше відносяться до сфери свідомості. Свідоме співіснує з несвідомим, яке активно впливає на нього. Якщо приватне несвідоме насичене переважно комплексами, то змістом колективного несвідомого є певні символічні структури — архетипи. К. Юнг розумів під архетипами несвідомо відтворювані схеми, що проявляються в образній формі в міфах і галюцинаціях, казках і творах мистецтва¹. Архетипи конструюють ту систему координат, за яку свідомість не здатна вийти. Рано чи пізно архетип стає актуальним, оскільки людська природа не може вічно утримувати людину у світі раціональності та формальної логіки. Архетипи виступають тригерами міфів, тож К. Юнг першим звернувся до міфології задля дослідження глибинних несвідомих ідей. Проте він занотував лише невелику кількість типових міфологічних сюжетів. Вузькопсихологічний підхід до тлумачення міфологічних архетипів не раз наражався на критику з боку міфологів. Зокрема, критику «психологічного редукціонізму» концепції Дж. Кемпбелла, коли міфологія втискується у межі «психобіології» особистості, висловив Є. Ме-

¹ Юнг К. Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К. Архетип и символ / сост., вступ. ст. А. М. Руткевича. Москва: Reneissance, 1991. С. 97–128.

летинський, наполягаючи на тому, що загальнолюдський початок міфології — це не психологізм, а космічність². Міфологія як потужна культурна традиція, представлена ґрунтовними дослідженнями (Ж. Фрейзер, В. Пропп, К. Хюбнер та ін.), має що додати до психологічного тлумачення образів. Нині міфологічне поняття архетипу є ширшим і глибшим, ніж психологічне. Феномен трикстера ґрунтується на архетипі трикстера, який є гарно відрефлексованим, починаючи з П. Радіна, К. Юнга, К. Керенї, К. Леві-Строса та ін.

Царина трикстера — несвідоме. Образ трикстера відомий із сюжетів міфології (Діоніс, Локі), фольклору та літератури (кінік Дюген, Ходжа Насреддін, барон Мюнхгаузен, Остап Бендер, Венічка Єрофеев), кінематографу (Рендл Макмюрфі у виконанні Джека Ніколсона «Політ над гніздом зозулі»), музичної культури (жахОпера «Гамлет» композиторів Р. Григоріва та І. Разумейко), культурно-мистецьких практик (Орест Лютий) тощо.

Отже, зазначений феномен трикстера проявляється у всій культурній традиції — від архаїчної (як опонент культурного героя/культурний антигерой), модерної (герой культури) до масової, де його образ відповідно тенденціям постмодерну колажується, синкретизуючись із культурним героєм та героєм культури.

Розмежування концептів *культурний герой* /*герой культури* ґрунтується на дослідженні М. Найдорфа «Герой культуры» в картине мира: к теории культурологического исследования»: «Часи змінюються і герої змінюються разом із ними. Проте категорії «культурний герой» і «герой культури» вказують на важливі «точки входу» до предметної царини під час дослідження будь-якої культури — від культури архаїчного типу до типу сучасної масової культури»³. Зокрема, культурний герой — це творець культури (культуро-творення, наявність міфологічного контексту); герой культури — створений культурою (культуро-відповідність, наявність соціального контексту).

Атрибутивні риси Трикстера є доволі окресленими у відповідних наукових розробках⁴, зокрема: провокативність, артистизм,

² Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. Москва: Восточная литература РАН, 2000. С. 70, 156–157.

³ Найдорф М. «Герой культуры» в картине мира: к теории культурологического исследования // *Найдорф М. И.* «Герой культуры» в картине мира: к теории культурологического исследования // Вестник РХГА. Санкт-Петербург, 2013. № 4. С. 303.

⁴ Прокопович, Л. В. Фольклорні та літературні трікстери в «театрі буття»: соціально-філософський аналіз // Гілея. Науковий вісник. Вип. 141 (№2), Ч. 2. Філософські науки, 2019. С.111–116.

амбівалентність, креативність, підступність, карнавальність тощо. А от політичний тип трикстера в наукових дослідженнях фактично не описаний. Нам відомі лише поодинокі праці у модусі політичної культури⁵.

Політична культура відноситься до царини «policy»⁶ і пов'язана із духовною культурою особи і суспільства загалом як синтез відповідних культур усіх соціальних спільнот і політичних інститутів у межах держави. Проте це не є механічним субстратом, він є результатом культуротворчості: «Тому аналіз політичної поведінки не може бути повним без урахування мотивуючої функції культури»⁷.

Раніше ми вже висвітлювали зазначену тему у статті «Міфологічний контекст «помаранчевої» революції» (2005 р.)⁸, де події Помаранчевої революції аналізуються у міфологічному фокусі й карнавальній репрезентації, а пара претендентів на президентську посаду розглядається в опозиції: культурний герой В. Ющенко (колишній прем'єр-міністр, українофіл) — трикстер В. Янукович (прем'єр-міністр, колишній в'язень). Згодом після здобуття влади (2010 р.), на підтвердження нашої концепції, Янукович здійснив типовий трикстерський трюк зі зміною Конституції України й спробою створення нової реальності у континентальному вимірі, а саме — розвертання України від напрямку Європи (євроатлантична інтеграція) у бік Росії (євразійська інтеграція).

Пізніше у нашій статті «Комікократія» як культурно-політична реальність»⁹ у фокусі політичного трикстерства згадуються популярні політичні діячі в діяхронії та синхронії: Петро І, Адольф Гітлер, Володимир Жириновський, Олег Ляшко, Ілля Кива, Мішель Колюччі (франц. політик), Джузеппе Грілло (італ. політик), Дональд Трамп, Борис Джонсон, Грета Тунберг, Володимир Зеленсь-

⁵ Abrahamian L. Lenin As a Trickster // *Anthropology & Archeology of Eurasia*. 1999. V.38. № 2. Р. 7–26; Кернер Т. Час клоунів. Deutschlandfunk /Главком. 18.01.2020. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chas-klouniv-653364>.

⁶ Англійський термін policy (на відміну від polity та politics) означає зміст політики, втілений у її цілях і цінностях; проблемах, які вона розв'язує; мотивах і механізмах винесення політичних рішень (Політологія: підручник. Київ: ВЦ «Академія». 2010. С. 27).

⁷ Найдорф М. Про культурне підґрунтя політики //Тези до виступу на конференції в УКУ, м. Львів, 13–14.03.2014. URL <https://sites.google.com/site/marknaylor/texts/theory-articles/pro-kulturne-pidgunta-politiki>.

⁸ Демчук Р. Міфологічний контекст «помаранчевої» революції // Наукові записки НаУКМА: Теорія та історія культури. 2005. Т. 40. С. 69–71.

⁹ Демчук Р. «Комікократія» як культурно-політична реальність // Наукові Записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2020. Т. 3. С.13–20.

кий, Давід Арахамія, Сергій Шнуров (у зв'язку із наміром балотуватися до Держдуми РФ).

Тож підсумовуючи варто запропонувати характерні ознаки Трикстера, що відмінні від політики, адже соціальна уява оперує архетипічними образами:

- створення власної /альтернативної реальності;
- непередбачуваність / хаос;
- нарцисизм / сексуальність;
- маргінальність / лімінальність;
- мінливість / мимікрування;
- трагічний кінець / політичне фіаско (що є співмірним для політика).

За цією шкалою можна тестувати сучасних політиків, зокрема задля розуміння їхньої стратегії на політичному Олімпі, адже Трикстер легко вираховується.

Нині топовим політиком у світі є, безумовно, Володимир Зеленський. Зокрема, у термін президенства харизматичного (нарцисизм / сексуальність) В. Зеленського як президента від шоубізнесу (маргінальність / лімінальність) розпочалася повномасштабна війна (трагічний кінець вступного періоду президенства). Тобто його картина світу, задекларована у передвиборчій кампанії й ретрансльована суспільству і провідним меседжем якої є «війна в Україні триває, бо на ній наживається «партія війни»», зазнала нищівної поразки (політичне фіаско). Проте політичний Трикстер є креативним та схильним до метаморфоз і вже не благатиме миру на колінах, «зазираючи в очі Путіну», коли час Рагнарьока настав (творення нового витку реальності). Саме він здатен обернутися на неоміфологічного / метамодерного культурного героя (мінливість / мимікрія), який боронитиме світ та створюватиме альтернативну реальність як перемогу на тлі раніше прогнозованої поразки, розігруючи події з множини позицій, адже в стихії Хаосу йому немає рівних.

Використані джерела:

1. **Демчук Р.** «Коміократія» як культурно-політична реальність» // Наукові Записки НаУКМА. Історія і теорія культури. 2020. Т.3. С.13–20.
2. **Демчук Р.** Міфологічний контекст «помаранчевої» революції // Наукові записки НаУКМА: Теорія та історія культури. 2005. Т. 40. С. 69–71.
3. **Кернер Т.** Час клоунів. Deutschlandfunk / Главком. 18.01.2020. URL: <https://glavcom.ua/world/observe/chas-klouniv-653364>.
4. **Мелетинский Е. М.** Поэтика мифа. Москва: Восточная литература РАН, 2000. 407 с.

5. **Найдорф М.** «Герой культуры» в картине мира: к теории культурологического исследования // *Вестник РХГА. Санкт-Петербург, 2013. № 4. С. 293–304.*

6. **Найдорф М.** Про культурне підґрунтя політики // Тези до виступу на конференції в УКУ, м. Львів, 13-14.03.2014. URL <https://sites.google.com/site/marknaydorftexts/theory-articles/pro-kulturne-pidgunta-politiki>.

7. Політологія: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 567 с.

8. **Прокопович Л. В.** Фольклорні та літературні трикстери в «театрі буття»: соціально-філософський аналіз // Гілея. Науковий вісник. Вип. 141 (№ 2), Ч. 2. 2019. С. 111–116 (Філософські науки).

9. **Юнг К.** Об архетипах коллективного бессознательного // Юнг К. Архетип и символ / сост., вступ. ст. А. М. Руткевича. Москва: Reneissse, 1991. С. 97–128.

10. **Abrahamian L.** Lenin As a Trickster // *Anthropology & Archeology of Eurasia*. 1999. V. 38. № 2. P. 7–26.